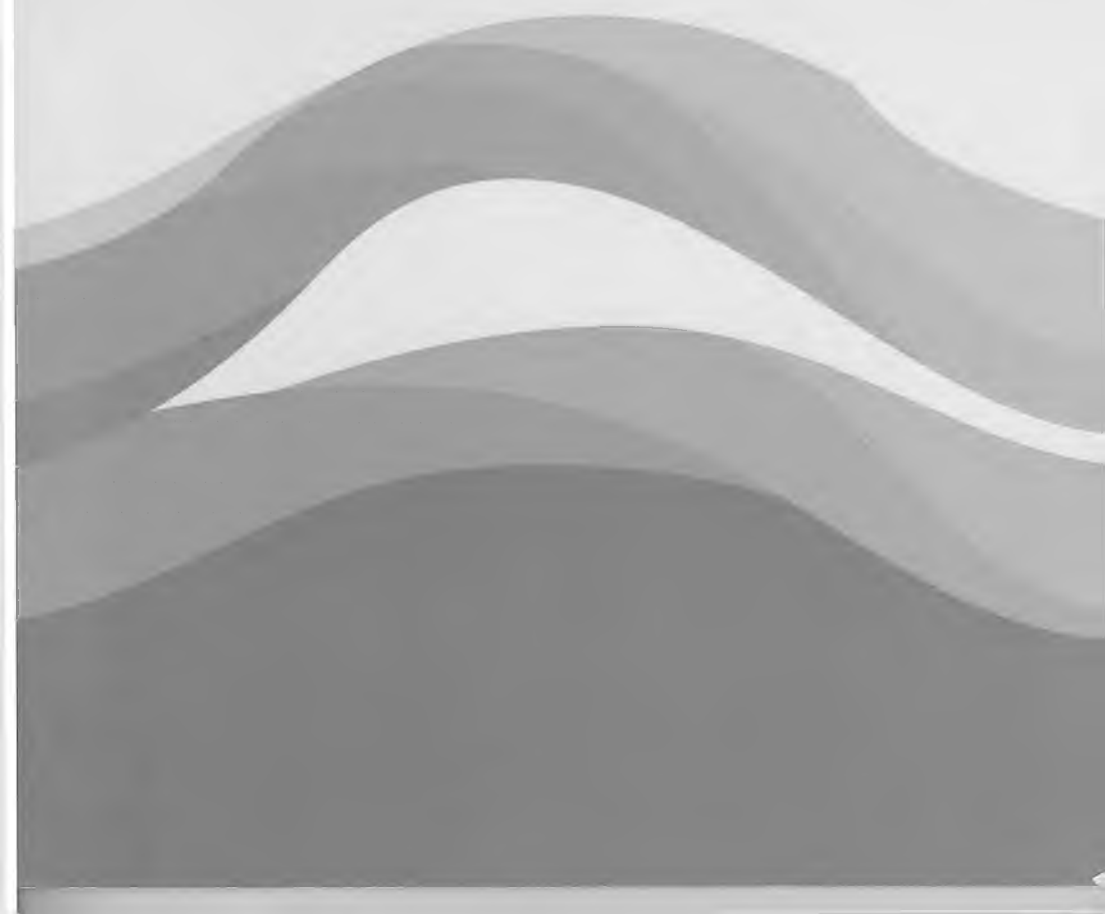


**ОСВІТА ЗАКАРПАТТЯ
В ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОМУ
КОНТЕКСТІ**



МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВІІЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

**ОСВІТА ЗАКАРПАТТЯ
В ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОМУ
КОНТЕКСТІ**

Ужгород - 2017

УДК 37.011(477.87)
ББК Ч30 (44 к-43)072

Рецензенти:

доктор педагогічних наук, професор Товканець Г.В.,
доктор філософських наук, професор Шандор Ф.Ф.

Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «УжНУ»
протокол №2 від 24.10.2017р..

Освіта Закарпаття в загальноєвропейському контексті [монографія] / За заг.ред. І.В.Козубовської, М.І. Кухти. – Ужгород: «АУТДОР-ШАРК» 2017. – 205 с.

У пропонованій монографії порушені актуальні питання розвитку освіти Закарпаття в загальноєвропейському вимірі, зокрема: принципи міжнародної співпраці в освіті в контексті інтеграційних процесів, історико-регіональні аспекти становлення української національної школи, особливості навчання та виховання в умовах поліетнічності й полікультурності, форми соціалізації учнівської та студентської молоді в періоди культурних трансформацій, досвід професійної підготовки вчителя й освітні цінності в спадщині закарпатських педагогів.

Матеріали монографії можуть бути використані викладачами вищих навчальних закладів, студентами, вчителями загальноосвітніх шкіл.

ISBN 978-617-7132-81-2

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
Зорина Ваколя МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ В РЕГІОНАЛЬНІЙ ПЕРІОДИЦІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.	7
Сільва Васюків, Галина Розлуцька ПОЛКУЛЬТУРНА ОСВІТА ЯК ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	20
Іветта Денчинська, Магдалина Опачко ЗМІСТ ШКІЛЬНОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ ЗАКАРПАТТЯ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОГО ПЕРІОДУ(1919-1939).....	32
Маріанна Кевпачик РОЗВИТОК ІДЕЇ ПІДГОТОВКИ ДО ЖИТТЯ І ПРАЦІ ШКІЛЬНОЇ МОЛОДІ НА ПІДКАРПАТСЬКІЙ РУСІ.....	49
Аттіла Ковач, Іштван Керестень ФОРМИ МУЗЕЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАПОВІДНИКІВ І МУЗЕЇВ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ	63
Ірина Козубовська, Сільвія Шпеник МІЖКУЛЬТУРНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ПОЛІЕТНІЧНОГО РЕГІОНУ	76
Марія Кухта УКРАЇНОМОВНА ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА ЗАКАРПАТТЯ ЯК ЗАСІБ НАЦІОНАЛЬНОГО ОСВІДОМЛЕННЯ ТА ВИХОВАННЯ (20 – 30-і роки ХХ ст.).....	93
Надія Марфисць, Аріадна Петечук НОВАЦІЇ У ШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ ЗАКАРПАТТЯ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ.....	106
Галина Розлуцька ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ У ВИХОВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МАРІЙСЬКИХ КОНГРЕГАЦІЙ НА ЗАКАРПАТТІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХVІІІ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТ.).....	123
Галина Розлуцька, Олена Попадич ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ У ЗАКАРПАТТІ В ПЕРІОД 1919 – 1939 рр.....	137
Оксана Товканець ЄВРОПЕЙСЬКІ ОСВІТНІ ЦІННОСТІ В СПАДЩИНІ ЗАКАРПАТСЬКИХ ПЕДАГОГІВ ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.	153
Василь Тураїниця, Вікторія Тураїниця ПЕДАГОГІЧНА ПЕРІОДИКА ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ.....	168
Галина Шикігка, Володимир Староста ПЕРІОДИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ КРАЙОВИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТОВАРИСТВ ЗАКАРПАТТЯ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ. - ДО 1919 РОКУ.....	191

Галина Шикітка, Володимир Староста

ПЕРІОДИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ КРАЙОВИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТОВАРИСТВ ЗАКАРПАТТЯ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ. - ДО 1919 РОКУ

У процесі інтенсивного розвитку і формування в Україні громадянського суспільства під впливом різних чинників особливо зростає роль громадських організацій та інших об'єднань громадян, зокрема фахових педагогічних товариств.

Варто зазначити, що хоча проблемам історії та розвитку крайових педагогічних товариств Закарпаття і не присвячено спеціального дослідження, все ж їхня діяльність привертала увагу дослідників у розрізі інших аспектів громадського життя. Зокрема, слід звернути увагу на наукові дослідження з історії освіти й шкільництва в краї О. Яцини, яка детальніше зупинилася на вивченні педагогічної й культурно-освітньої діяльності товариства «Просвіта» на Закарпатті у 1920 – 1939 роках, істориків І. Ліхтея, В. Керецман, Н. Керецман, які узагальнено писали про мережу різноманітних громадських організацій міжвоєнного Закарпаття, краєзнавця П. Магочія, котрий змістовно аналізував процес формування національної свідомості закарпатців. Варто згадати також науковий доробок В. Химинця, М. Талапканича, П. Стрічика, Б. Качура, які поряд з іншими аспектами минулого, високо оцінили роль педагогічних товариств у культурному розвитку Закарпаття.

Метою даного дослідження є окреслення основних періодів освітньо-просвітницької діяльності крайових педагогічних товариств Закарпаття на зламі XIX – XX століть.

Характер освітньо-просвітницької діяльності педагогів на Закарпатті має давні історичні традиції. Розвиток освіти і культури в краї тісно пов'язаний зі складними політичними, економічними та соціальними умовами перебування його населення під чужоземними державними впливами. Найбільше вони відбивалися на реаліях мовно-культурного та духовного життя місцевих жителів. Очевидним і відчутним був процес злиття різних культурних, політичних та релігійних ментальностей. Отже, в умовах виваженої асиміляторської політики угорської влади було надзвичайно складно місцевій інтелігенції виконувати свої функції.

Політика мадяризації гальмувала процес формування національно свідомого вибору молодшої інтелігенції, заганняючи її в угорське мовно-культурне середовище і кардинально звужуючи спроби відстоювання й поширення рідномовного елементу для закарпатців (принаймні неугорського населення). Панівна культура чітко контролювала прояви національної самоідентифікації місцевої інтелігенції. І хоча покращення справ у цьому напрямі не було відчутним аж до Першої світової війни, все ж вивчене й

виховане нове покоління інтелігенції значно еволюціонізувало в контексті самозбереження й самозбагачення культурно-національного чинника, що проявило себе у генезі формування громадських організацій культурно-просвітнього спектра. Навіть ті діячі, які навчалися за межами регіону, з гордістю говорили про свою малу батьківщину й слов'янське коріння.

Будучи одним із відсталих регіонів Австро-Угорщини за всіма показниками розвитку в другій половині XIX століття, край потерпав, у тому числі, й від національно-культурного та освітнього гніту з боку політично титульної нації. Соціально-економічна нестабільність і культурне зубожіння глибоко торкнулися всіх верств місцевого населення. Однак якщо в політичному житті перспективи відстоювання своїх прав закарпатцями були за межею можливого, оскільки політична система чітко контролювалася центром, то в культурно-просвітницькому аспекті умови були не такі й безнадійні. Про це яскраво свідчить активна просвітницька діяльність закарпатських «будителів», котрі своїми прогресивними поглядами підживлювали освітньо-виховну парадигму місцевого населення. Саме вони стали генераторами просвітницького пробудження закарпатців, очолили рух за організацію фахових педагогічних товариств у регіоні [3, с. 48-50].

Свого часу ще відомий культурно-освітній і релігійний діяч Андрій Бачинський у «листах-посланнях» закликав священників вивести народ з темряви, дати йому елементарну освіту через організацію при церквах шкіл, в яких би «діти не токмо письма, і добрих нравов от учителя училися».

Передумови, наведені в попередньому підрозділі нашої роботи, підвели до того, що на розвиток культури і зокрема освіти на Закарпатті значний вплив мали громадські і фахові організації, які вже формувалися з середини XIX століття. Можемо припустити, що в цей час інтелігенція краю дозріла до організаційних форм і розуміння необхідності колективного захисту культурно-освітніх прав місцевого населення.

Відправною точкою їх діяльності було бажання сприяти розвитку культури, освіти і літератури в краї. Варто вказати на те, що в європейських країнах перші фахові педагогічні товариства виникли ще на початку XVIII століття. Саме тоді вони стали виникати й на території Австро-Угорщини. Їхнім основним завданням було утвердження австро-угорського духу в царині шкільництва, особливо серед учительства, учнівської та студентської молоді. Безумовно, це було прогресивним явищем, однак односторонність їх змістовної діяльності, яка слугувала формуванням підґрунтя реалізації державно-політичної орієнтації щодо національних меншин, змушує критично ставитися до рівноправного бажання сприяти прогресу в освітній сфері.

На наш погляд, розвиток культурно-просвітніх товариств Закарпаття кінця XIX - початку XX століть завдячує логічній послідовності дій інтелігенції щодо визначення шляхів поширення освіти серед місцевого населення. Отже, нами окреслюються передумови виникнення педагогічних товариств крізь призму еволюції поглядів культурно-просвітніх діячів, які стояли біля витоків джерел професійної організації педагогів. Виходячи з цього, подаємо умовну періодизацію еволюції педагогічних об'єднань у краї.

Окреслюючи періоди освітньо-просвітницької діяльності крайових педагогічних товариств Закарпаття на зламі XIX-XX століть, стверджуємо наявність особливостей у професійному єднанні педагогів, вироблення й акумулювання регіональної педагогічної думки, розроблення конкретних напрямів розвитку освітньо-виховного процесу з урахуванням місцевої специфіки, формування спільних позицій учителів щодо засадничих умов розвитку загальнодержавної освітньої політики.

Упродовж кінця XIX - початку XX століть місцева інтелігенція, яку представляли переважно вчителі та священники, робила спроби об'єднати свої професійні зусилля з метою покращення освітньо-виховного рівня жителів Закарпаття, забезпечення якісного культурно-національного розвитку регіону, просвітництва в цілому. Загальні умови тогочасного розвитку регіону (низький освітній рівень, соціально-економічна відсталість, політичне безправ'я) унеможлилювали ефективну діяльність інтелігенції в напрямі просвітницько-культурної еволюції місцевого населення. Така тенденція зберігалася практично до завершення Першої світової війни. Завдяки можливості професійного групування освітян у лавах громадських організацій на Закарпатті поживався культурно-освітній розвиток краю та соціокультурні впливи регіонального менталітету.

Соціально-економічна політика угорської влади стосовно місцевого населення мала чітко виражений асиміляторський характер. Водночас, особлива увага з боку влади приділялась культурно-національному й освітньо-виховному питанню. Про це говорить згадувана нами вище динаміка законодавчих ініціатив угорської влади в освітній сфері. Незважаючи на це, на наш погляд, культурно-освітні процеси еволюціонізували саме завдяки готовності провідної верстви краю - еліти - до вираження спільних інтересів.

Однак на відміну від інших національностей ця провідна група не була політичною. Простір еліти у другій половині XIX століття почала активно займати творча інтелігенція, яка за змістом своєї діяльності взяла на себе роль виразника інтересів місцевого населення. Її лави заповнили педагоги та духовенство.

Творення першої групи як соціальної верстви крилося в умовах соціокультурного розвитку краю й спонукало до інтеграції творчих зусиль провідних представників регіонального співтовариства. Тому роль молодого учительства в регіоні стала акумулюючим фактором у культурно-освітньому прогресі.

Щодо другої групи - духовенства, то так склалося історично, що духовенство завжди відіграло значну, а то й провідну роль у розвитку різних сфер суспільного життя Закарпаття. Особливо це стосувалося початку XX століття, коли священники, натхненні прикладом крайового будителя-просвітника XIX століття Олександра Духновича, із почуттям обов'язку активніше долучилися до культурно-освітньої роботи. Недарма відомий український письменник, мислитель і філософ Іван Франко писав, що «говорити про українську інтелігенцію до скасування кріпосництва означає говорити про духовенство» [3, с. 16-18].

Фактично така ситуація стала характерною особливістю розвитку культури і освіти на Закарпатті. Адже всі навчальні заклади до початку ХХ століття підпорядковувалися й розвивалися під впливом церкви та релігії. Священнослужителі виступали не тільки ініціаторами, організаторами та безпосередніми виконавцями освітніх послуг, а й меценатами навчального процесу. Від рівня їхнього професіоналізму, освіченості, моральності, а також матеріального стану залежало розуміння тих пріоритетних освітньо-виховних завдань, які були на часі для культурного розвитку краю. Тому практично до початку ХХ століття державно-світських навчальних закладів на Закарпатті практично не було. Особливо це стосувалося народних шкіл, які були церковно-парафіяльними з відповідною управлінською юрисдикцією Мукачівської єпархії.

Місцева інтелігенція проживала в краї за правилами тогочасного суспільства - навчатися в Угорщині, щоб згодом навчати інших прославляти Угорщину. Тому й не дивно, що частина сформованої інтелігенції цуралася свого слов'янського походження й тим самим віддячувала вірною службою за отримання доброї освіти. Однак були й такі, які залишилися послідовниками традицій народної культури. Переважна більшість майбутніх учителів і священників здобували професійну освіту в Ужгороді та Пряшеві.

Кращі семінаристи продовжували навчання в головній семінарії Угорщини - у Будапешті. Тут вони знайомилися з однокурсниками сербами, хорватами, словаками, які ревно зберігали свої національні цінності й цим самим давали гідний приклад для закарпатців. Така слов'янська солідарність впливала на формування національної свідомості й ментальності «руських» випускників, що рухало їх бажанням прислужитися рідному народові, просвіщувати його, виховувати гордість за його минуле тощо. І незважаючи на клерикальний виховний дух тодішньої інтелігенції, її зближення з народом було продиктоване ментальною особливістю спільноти та бажанням сприяти культурно-освітньому розвитку регіону.

Слов'янські корені особливим чином проявлялися в середовищі інтелігенції, котра взяла на себе роль провідника народу до його освіченого просвітлення, усе більш відчутним було розуміння нею ментальної несхожості й навіть відчуження від угорського мовно-культурного та духовного середовища. Це вплинуло й на те, що майбутні педагоги почали обирати для професійного навчання слов'янські навчальні заклади, зокрема в Празі й Братиславі.

Зважаючи на цілу низку об'єктивних обставин (історичних, соціально - економічних, соціокультурних), місцеве населення Закарпаття, а це переважно селянство, залишалося в замкнутому середовищі, до якого суспільні зміни надходили вкрай важко. Ці обставини породжували й психологічну байдужість населення. Тому робота педагогів, іншої інтелігенції була надзвичайно складною. Їх намагання «окультурити» народ наштовхувалися не тільки на спротив з боку влади (так би мовити зовнішній фактор), а й з боку самих громадян, батьків дітей (внутрішній фактор), які вважали цей процес непотрібним для майбутнього молоді. В основному з

розумінням ставилися батьки-священики, батьки-педагоги й батьки-службовці.

Але і в цьому середовищі погляди батьків на специфіку й національно-культурне навчання були різноманітними. Таким чином і формувалися національно-культурні табори інтелігенції русо-, русино- й українофілів. Крім того, ще одна частина з них взагалі твердо стояла на угро- й чехофільських позиціях. Когорта останніх найбільше була схильна до асиміляторських настроїв, і саме з її боку виходили загрозливі для національного єднання тенденції. У таких умовах добитися професійної єдності педагогічного загалу було ще важче. Однак саме педагогічні товариства, навіть у двоблоковому протистоянні (русо- й українофіли) між собою, відіграли цементуючу роль у культурно-освітньому ренесансі Закарпаття міжвоєнного періоду.

Поряд із соціальними групами інтелігенції та духовенства, формувалася ще одна масова верства населення - селянство. Якщо говорити з приводу цієї соціальної групи, то її масовість логічно випливає з того, що край традиційно вважався аграрним. Відповідно, селянство значно переважало в соціальній структурі інші станові групи. Населення було зайняте в усіх провідних галузях на селі й залишалося поза можливостями активного залучення до суспільно-політичних процесів. Так, саме воно не залучалося до просвітницької роботи, а скоріше стало об'єктом, на яке була спрямована діяльність педагогів.

Втім інтелігенція поступово розширювала свої лави змістовно і якісно, поповнювалася більш прогресивними кадрами завдяки досить хорошему освітньо-виховному рівню. Це середовище сформували священики, учителі, письменники, навіть при тому, що по них мадяризацією було нанесено найбільш разючого удару. Саме тоді значно більшу роль представники інтелігенції почали відігравати у суспільно-політичному житті, залучаючись і до громадської та державної роботи.

Психологія та світогляд інтелігенції формували в умовах панівної угорської, а починаючи з 1867 року, австро-угорської політичної системи, яка, насправді, особливо від попередньої не відрізнялася. Шлях, яким поповнювалися її ряди, для молоді був майже однаковим. Переважно вони вступали на навчання до греко-католицьких семінарій (для місцевих жителів найближчими були в Ужгороді й Пряшеві). Фактично, отримана тут освіта давала право на початок трудової діяльності священиком або учителем. Досить часто випускники поєднували на практиці ці дві професії [3, с. 16].

Вищенаведене вказує й на ще одну характерну особливість Закарпатського краю - його полікультурність. У такому середовищі створювалися специфічні передумови самозахисту мовно-культурних ознак, які дали можливість уже в післявоєнний період відразу приступити до класичного творення організаційних форм об'єднання в структурах фахових об'єднань та й цілих національно-культурних напрямів. Співжиття з представниками різних етнічних груп вплинуло на формування специфічної ментальної ознаки у закарпатців - толерантності, націю- й віротерпимості.

В результаті як священики, так і вчителі постали в авангарді культурно-

просвітницького розвитку краю. Освічені представники духовенства продовжували місію освідомлення, просвітництва, гуманізму, що й сприяло в майбутньому практичному бажанню вирішення складних освітньо-виховних проблем. Тому й не дивно, що головну частку згаданої соціальної групи склали церковні вчителі, правове становище яких визначалося навіть законодавчими актами держави. Проте варто погодитись із дослідником Павлом Робертом Магочієм, що «зрештою, злидні і неписьменність призводили до економічної, соціальної та інтелектуальної нерухливості, - й за таких обставин інтелігенції було ще важче розвивати національний рух і прищеплювати національну свідомість селянським масам» [3, с. 16].

Таким чином, складається думка, що чи не єдиним способом поширення культурно-просвітницької інформації, єднання зусиль священників і вчителів з метою покращення умов культурного, освітнього й виховного розвитку краю було формування громадських організацій. І хоча на цьому етапі учасники товариств зосередилися на інтеграції інтелігенції, а не на масовому поширенні культурно-просвітницьких ідей серед населення, значення їх діяльності було прогресивним. Крайові культурно-просвітні, а згодом педагогічні товариства визріли з необхідності генерування освітньо-виховних та національно-культурних цінностей місцевого населення, що було природною необхідністю самореалізації закарпатців.

Ключовий момент у генезисі створення перших культурно-просвітніх організацій на Закарпатті полягав у важливій допоміжній і скеровуючій ролі вчителів та духовенства у цьому процесі.

Загальносуспільні передумови професійного єднання педагогів у організовані клуби, товариства випливали з історичних обставин розвитку регіону. Територія Закарпаття була повністю інкорпорована в суспільні процеси угорського державного організму і відзначалася стабільною відсталістю з-поміж інших угорських земель практично в усіх сферах. Політика мадяризації ще більше ускладнювала слабкі спроби інтелігенції позбутися відсталого регіонального статусу. Національна самосвідомість населення в той час перебувала на досить низькому рівні.

Незважаючи на це, інтелігенція Закарпаття робила без перебільшення героїчні спроби активізувати освітньо-просвітницьку роботу. Об'єднавши зусилля вчителів і священників, вона почала крок за кроком складати умови чіткої організаційної роботи в напрямі подолання суцільної безграмотності та культурно-виховного безладдя. У лавах перших товариств почали гартуватися цілеспрямовані групи просвітників, фахівців, відданих патріотів рідного краю.

Діяльність громадських організацій краю формувалася й відбувалася відповідно до соціального складу учасників і мети роботи, яку вони ставили перед собою. Такі громадські утворення стали провісниками класичних фахових педагогічних товариств. На основі аналізу джерел і фактів передумови створення й функціонування доцільно поділяти на два періоди - культурно-просвітницький і фахово-педагогічний.

Перший період, який хронологічно охоплює другу половину XIX

століття, ознаменувався появою перших організованих груп культурно-просвітницького спрямування. Ці осередки ще не були фахово-спеціалізованими педагогічними товариствами, а більше були схожі на клуби за інтересами. Кількість членів перших організацій була невеликою. Ключовий напрям роботи товариств переважно спрямовувався на складання літературно-просвітницьких матеріалів і поширення їх серед широких верств населення шляхом організації видавничої справи. Визначальною віхою цього періоду стала активна просвітницька діяльність О. Духновича, якого слід вважати своєрідним зачинателем процесу творення культурно-просвітніх організацій на Закарпатті.

Так, зокрема, у 1850 році він заснував «Литературное заведение Пряшевское». Роль педагогів у товаристві була визначальною, хоч одночасно його активістами були і священники. До його складу, крім головного засновника Олександра Духновича, входили Андрій Балудянський, Адольф і Віктор Добрянські, Антон Рубій, Олександр Павлович, Микола Нодь. Учителі з розумінням професійної тактовності й фахових обов'язків ішли в народ, пропагуючи освітньо-виховні цінності.

Головними завданнями, які перед собою поставили учасники організації були: сформувати літературно-видавничий центр, створити друкарню з кириличним шрифтом, заснувати музей і періодичне видання. І хоча через складні матеріальні обставини, частину завдань так і не вдалося реалізувати, товариство, яке проіснувало майже три роки, спромоглося видати близько десяти праць книжкового формату історичного, літературного й географічного змісту. Результат мав значні успіхи, оскільки зроблено суттєвий крок уперед у порівнянні з попереднім періодом культурно-освітнього розвитку Закарпаття. Видавнича продукція товариства спрямовувалася насамперед, для місцевої молоді та учительства, яким намагалися прищепити любов до рідної мови, культури, історії, з метою передачі естафети просвітництва й подальшого розширення аудиторії поціновувачів місцевої культури.

Цей показник усе ж дає можливість за суспільним значенням ставити організацію в один ряд із такими відомими слов'янськими товариствами того часу, як «Матица чеська», «Матица сербська», «Оссолінеум». І незважаючи на те, що офіційно товариство не було зареєстроване, його діяльність отримала широкий резонанс у слов'янському світі. Про ефективність його діяльності може свідчити і той факт, що в 1853 році «Литературное заведение Пряшевское» було заборонене імператорським указом, а діяльність його активних членів всіляко обмежувалася владою [6, с. 234-235].

Згаданий вище відомий просвітник Олександр Духнович стояв біля джерел ще однієї організації, яка представляє даний період. Це «Товариство св. Іоанна Хрестителя», яке було створене у вересні 1862 року в Пряшеві й мало на меті поширення ідей гуманізму, громадянського виховання, морально-етичних цінностей, подолання безграмотності тощо. Створення організації пов'язують зі зміною політичної ситуації в Австрійській імперії та крахом абсолютистських амбіцій монаршого двору. Безпосередньо членами і

засновниками товариства стали вже згадувані представники інтелігенції О. Духнович, О. Павлович, А. Рубій та А. Добрянський. Останній і був обраний головою організації й очолював її впродовж 1862-1876 років.

Серед ключових завдань діяльності товариства пріоритетним було виховання місцевої молоді. Традиційно робився наголос на вихованні свідомого «руського» учительства, якому в перспективі слід було продовжити просвітницьку роботу в різних куточках Карпатського краю [6, с. 282].

Варто зазначити, що це товариство у кількісному відношенні учасників набуло значної масовості. За деякими даними його членами рахувалося близько 400 чоловік. Завдяки активній організаційній роботі провідників до лав товариства масово залучалися вчителі. Серед них своєю діяльністю на ниві освіти й виховання прославилися педагоги А. Безегій, М. Вальковський, М. Молчан, Й. Рубій, В. Шаш [6, с. 282].

Взявши до уваги досвід і помилки попереднього об'єднання, «Товариство св. Іоанна Хрестителя» мало вже затверджений «Статут» і кращу матеріальну базу, що дозволило створити інтернат для малозабезпечених студентів у Пряшеві («Айтпейт»), а також бібліотеку. Розширивши поле своєї діяльності, активісти ініціювали формування студентських організацій, з якими проводили постійну просвітницьку роботу, вели активне листування, надавали різноманітну допомогу. Організація спромоглася на створення так званої «Фундації Олександра Духновича» (ФОД) - фонду для матеріальної допомоги обдарованій студентській молоді з місцевого середовища. Створення ФОД було першим значним кроком місцевої інтелігенції, спрямованим на допомогу освітнім кадрам та тим, хто мріяв навчатися, але матеріально-фінансових можливостей не мав. Його досвід у майбутньому став добрим прикладом меценатства культурно-просвітніми діями різноманітних заходів, покликаних покращити культурно-освітнього розвитку в регіоні [6, с. 283].

Однак, незважаючи на значну кількість учителів у лавах, за змістом своєї діяльності та соціальною базою і це товариство не стало виключно фаховою педагогічною організацією. Його спектр напрямів був більш масштабним. У 1911 році воно потрапило під ліквідаційний процес, який ініціювало єпархіальне управління очевидно під тиском державної політики Угорщини у сфері освіти і культури. Проте закрити його тоді не наважилися, що говорить про значну вагу й популярність організації, а особливо - про авторитет її провідників.

Історія існування товариства завершилася аж у 1948 році, коли для цього в чехословацької комуністичної влади знайшлося більше «ідеологічних» аргументів, пов'язаних із дублюванням радянської антирелігійної та інтернаціональної політики. Щоправда, в часи демократичної Чехословаччини це товариство втратило авангардну роль, оскільки широкого розвитку набули вже професійні педагогічні організації. Однак роль товариства в їхній передісторії є знаковою [7, с.4-62], [6, с. 283].

Ще одним товариством культурно-просвітницького спрямування у досліджуваній період була організація «Общество святого Василя

Великого». Воно спочатку було засноване у 1864 році в стінах Ужгородської духовної семінарії як «Богословське товариство». В офіційному проханні до влади про дозвіл на його створення зазначалася назва «Литературное общество подкарпатских синов Восточной католической церкви». Згідно з тогочасними правилами товариство пройшло офіційну реєстрацію і вже з 1866 року розпочало свою активну діяльність під назвою «Общество святого Василя Великого» [6, с. 282].

За даними на 1870 рік до його складу входило понад 700 членів. Цей показник свідчить і про якісну еволюцію товариств регіону подібного ґатунку в даний період. Саме це товариство заклало основи якісної структурно-функціональної та змістовної складової педагогічних і культурно-просвітницьких організацій у майбутньому. За задумом його засновників Й. Гаганця та І. Поповича, товариство планувало видавати і розповсюджувати книжну літературну продукцію.

Під керівництвом А. Добрянського й І. Раковського «Общество святого Василя Великого» намагалось поживити інтелектуальне й творче життя регіону й своїми силами сприяти освіченості населення краю, залучаючи, передусім до співпраці місцеву інтелігенцію. Обриси педагогічної інтеграції тут уже набували нових і більш якісних організаційних форм. Чітко конкретизувалися напрями діяльності, пріоритетними серед яких залишалися видавничі діяльність та формування осередків місцевих учителів при навчальних закладах.

Після незначної втрати популярності, у 1895 році товариство відродило свій культурно-просвітницький статус [2, с. 41-48]. І якби не були епізодичними успіхи цієї організації у напрямі анонсованих цілей, сам факт безпосереднього залучення до культурно-просвітницької роботи під егідою товариства понад півтисячі представників інтелігенції, переважно більшість з яких склали педагоги, вже був значним кроком уперед.

На межі XIX-XX століть закарпатська інтелігенція більшої уваги почала приділяти видавничій справі, у змісті якої акцент робився на поширенні навчально-виховного елементу. Творчість педагогів у цьому контексті знайшла своє вираження у двох напрямках: ініціювання й розповсюдження періодичної преси і видання навчальної літератури (підручників).

Необхідно зазначити, що найбільшим успіхом товариства стало те, що воно започаткувало вихід у світ однієї з перших педагогічних новинок краю - газети «Светь», яка стала інформаційним рупором представників освіти й духовенства [6, с. 282]. З огляду на незворотність професійного вдосконалення учительського загалу та росту його провідної ролі в культурно-освітніх процесах, за підтримки держави почали виходити й перші педагогічні періодичні видання - «Учитель» та «Газета для народных учителей».

Якщо періодика отримала поширення й тематично контролювалася відповідними державними органами, то видання підручників було переважно справою матеріальних можливостей авторів. Так, наприклад, побачили світ видання відомих культурно-освітніх діячів, педагогів М. Врабеля («Буквар» у

1898 р.) та А. Волошина («Методическая грамматика угро-русского литературного языка» у 1899 р.).

На початку 1897 року було укладено «Меморандум про розвиток і підвищення духовного й матеріального рівня життя руськомовного народу північно-східних Карпат і Рутенії», який започаткував, щоправда, не довів до логічного завершення, так звану «верховинську акцію».

Усі ці події тісно пов'язані з подальшою організаційною роботою педагогів, які яскраво представляли собою особливу народність в багатокультурній державі. У такій ситуації угорська влада вважала недостатньою динаміку мадяризації слов'янських культур і намагалася посилити вплив на інтелігенцію шляхом її групового підпорядкування служінню угорським національним інтересам. З цією метою створювалися «Верхньоугорське освітнє товариство», «Греко-католицьке товариство вірних маляр», інші товариства, які намагалися відірвати місцеву творчу інтелігенцію від її зв'язків з народом і спрямування на його просвіту.

Другий період - початок ХХ століття (до 1919 р.) - ознаменувався появою першої організованої фахово-педагогічної організації та черговою активізацією культурно-просвітницьких товариств. Ми називаємо цей період фахово-педагогічним, оскільки в цей час формуються вузькопрофільні організації учителів, які почали групуватися за соціально-фаховою спільністю й зосередили увагу на освітньо-виховних проблемах тогочасності.

Саме на зламі століть заявлює про своє існування «Учительське допомогове товариство» (УДТ; 1900 р.), яке можна вважати першою професійною громадською організацією педагогів на теренах Закарпаття. До складу УДТ вже входили виключно вчителі та освітні функціонери, а закладений соціальний зміст був спрямований і на забезпечення професійних прав учительського загалу. У самій назві організації крився головний зміст її діяльності - допомагати у навчанні молоді й трудовій діяльності вчителів.

Головними завданнями цієї громадської структури було опікування освітньо-виховним процесом місцевої молоді та її матеріальним забезпеченням. Зокрема, товариством ініціювалися питання будівництва та підтримки у належному стані шкіл та інтернатів, а також забезпечення їх необхідним навчальним інвентарем і бібліотечним фондом. Однак в умовах державного контролю за освітньо-виховним простором будь-які ініціативи місцевих педагогічних кадрів наштовхувалися на протидію владних установ, чиновники яких намагалися не допустити проявів самостійності в їх діях. Адже поставлені товариством завдання потребували не тільки фінансової підтримки, а й дозволу з боку державних органів влади. У цьому контексті бодай незначне відхилення організації від державної ідеології у відповідній сфері каралося обмеженням діяльності та закриттям товариства.

Як наслідок, ініціативу місцевого товариства не зрозуміли службовці й воно перестало невдовзі існувати. У тому ж таки 1900 році «Учительське допомогове товариство» було розпущене.

Але бажання педагогів до професійного єднання вже зупинити було неможливо. Відразу, у 1900 році, створюється нова фахова організація

педагогів - «Товариство «Учительський дом» (ТУД). До нього увійшла частина педагогів Ужанської жупи, тож загально регіональним його назвати не можна. Однак, на основі архівних даних можемо із упевненістю говорити про те, що перелік функціональних планів і можливостей товариства став результатом розуміння першочерговості вирішення важливих завдань освітньо-виховної парадигми.

Активісти ТУД використали досвід своїх попередників і зосередили увагу на тих питаннях, які не викликали відвертого спротиву з боку владних інституцій, а навпаки, сприяли їх залученню до співпраці.

Поряд із традиційними завданнями, що стояли перед педагогами, активісти товариства ініціювали реалізацію нового проєкту - створення Учительського інтернату.

Ця ідея мала на меті об'єднати для навчання й виховання дітей, що походили з учительських сімей. Упродовж 1903-1906 років статuti новоствореного товариства пройшли процедуру затвердження. Керував організацією Л. Токач. Одним із пріоритетних завдань товариства була й матеріальна допомога учням та «виховання в набожному дусі дітей учителів, учительок, що живуть в Ужанській жупі». Статистика 1910 року вказує, що в ТУД було зареєстровано 119 фіксованих членів [1, арк. 21].

Що ж до культурно-просвітницького спрямування інших організацій, то роботу «Общества святого Василя Великого» успішно продовжило акційне видавниче товариство «Унію», яке було створене з ініціативи Августина Волошина у 1902 році. Переважно воно активізувало видавничу діяльність у напрямі просвітницької різножанрової літератури, оскільки за статутними документами акціонерне товариство було й видавництвом. Зусиллями лідерів була створена потужна матеріальна база, яка служила довгі роки [5, с. 65].

Фактичних змін до Першої світової війни у діяльності організацій не сталося. Посилена державна політика Угорщини не давала можливостей у повній мірі реалізувати заплановане у сфері освіти і культури. Можливості педагогічного загалу проявляти самостійну ініціативу як у матеріально-фінансовій, так і в організаційно-правовій площини були обмежені.

Більше того, початок Першої світової війни у серпні 1914 року надзвичайно загострив і до того непросту ситуацію в краї. Вона не тільки поглибила злидні й посилила дальшу асиміляцію місцевого населення, а й найбільше вдарила по інтелігенції, вчителству, яке намагалося з надією дивитися в майбутнє освіти Закарпаття. Кількість учителів скорочувалася, молоді випускники кадрових навчальних закладів шукали кращої долі на чужині, чимало людей емігрували за океан. Як наслідок, у 1918 році переважна більшість інтелігенції, що залишилася працювати на ниві культури, освіти і духовності, вважала себе угорською, або ж прихильно ставилася до пануючої нації. Така ситуація невдовзі призвела до того, що бракувало кваліфікованих педагогічних кадрів [3, с. 16].

Коротко характеризуючи названі товариства, слід констатувати, що всі вони проводили вузькоспрямовану культурно-просвітницьку роботу. Методи їхньої діяльності й виконання завдань були практично однакові - допомога

шкільництву, друк та розповсюдження необхідної літератури.

У структурному плані організації не були розгалуженими, осередки не створювалися по всій території краю, зосередившись переважно у великих містах (Ужгород, Мукачево, Пряшів) та їх околищах. Тож відчутною була й епізодична слабкість у масовому поширенні культурно-просвітніх ідей.

Що ж до кадрового потенціалу, то членами товариств були переважно вчителі та священники, менше державні службовці та освітні функціонери. До того ж досить різнобарвними були їх етнічна й релігійна складові, що призводило й до конфліктних ситуацій. Але варто наголосити на тому, що суспільно-політичні умови були надзвичайно складні, а тому значення їхньої діяльності в той час набуває особливого позитивного визнання.

Важливим є те, що у досліджуваний період активність проявляла творча інтелігенція, яка за змістом своєї діяльності взяла на себе роль виразника інтересів місцевого населення. Її творення як соціальної верстви крилося в умовах соціально-економічного розвитку краю й спонукало до інтеграції творчих та професійних зусиль провідних представників регіонального співтовариства.

Крайова інтелігенція того часу мала динамічний потенціал і поповнювалася прогресивними кадрами завдяки все кращій динаміці освітньо-виховного рівня серед молоді. Це середовище сформували священники, учителі, письменники, які цілеспрямовано готували своїх дітей як продовжувачів родинної справи [3, с. 17].

Отже, на підставі проведеного дослідження можемо говорити про послідовність у формуванні організаційних засад педагогічних товариств на Закарпатті в період кінця XIX - початку XX століть і пріоритетність освітньо-просвітницького напрямку їхньої діяльності. Час показав, що закарпатці, перебуваючи в надскладних суспільно-політичних обставинах централізаторської політики пануючих націй, усе ж невідкладно актуалізували питання підвищення якості освітньо-виховних послуг для місцевого населення, а освічені їх представники глибоко розуміли важливість розбудови культурно-освітньої системи цінностей.

Тому нами прослідковується тісна залежність розвитку регіону від центральної політики влади в усіх сферах суспільного життя. Незважаючи на складність критеріїв залежності культурно-національної інтелігенції, учителів, духовенства від вищевказаної владної політики Угорщини, яка залишила негативний слід на загальному культурно-просвітницькому розвитку Закарпаття, педагогічний загал, який об'єднався в лавах фахових товариств, зробив усе можливе, щоб цей згубний вплив мав мінімальні наслідки для освіти подальших генерацій.

Врешті, за умов розбудови громадянського суспільства в ЧР, до складу якої ввійшло Закарпаття у 1919 році на добровільних засадах, прогрес у цьому напрямі став більш відчутним, а культурно-просвітницька діяльність крайових педагогічних товариств перейшла на новий високий рівень забезпечення місцевих жителів якісними освітніми послугами та іншими видами організації цього процесу (облаштування шкільних приміщень,

бібліотек тощо).

Варто також черговий раз наголосити на тісній співпраці учителів із духовенством. Так склалося, що після Першої світової війни, поряд із релігійною й громадсько-політичною активністю, саме духовенство, відповідно до властивих традицій, постало в авангарді культурно-просвітницького розвитку краю. Це було мотивовано декількома чинниками, ключовим серед яких було впровадження демократичних пріоритетів у суспільне життя, у тому числі в контексті віросповідних та інших громадських свобод [4, с. 105-106].

Отримавши можливості рівноправного розвитку в культурно-освітній сфері, педагогічний загал практично виявився не готовим до занурення в повсякденну працю на ниві освіти і виховання в умовах кардинальних державно-політичних змін (війна і крах Австро-Угорської монархії, утворення демократичної Чехословацької Республіки). Цю місію в повному обсязі взяло на себе освічене духовенство, яке активно залучилося до формування нової генерації молодого вчительства.

Отже, по-перше, сам факт створення станових педагогічних товариств у своєму змісті містив головне завдання - організацію освідомлюючої праці «учителів, священників і всієї підкарпатської інтелігенції, яка вийшла з народу, виросла між ним і жиє на тій же самій землі».

По-друге, їх професійна підготовка та традиційне бажання «йти в народ» давали можливість на авторитеті сконцентрувати зусилля щодо подолання значної кількості безграмотних.

По-третє, релігійні діячі-педагоги спробували адаптуватися до нових викликів часу, випрацювати новітні форми й методи освітньо-виховного процесу.

І, нарешті, по-четверте, - морально-етичні засади духовенства привнесли у педагогічний простір гуманістичний підхід до вирішення освітньо-виховних проблем.

Незважаючи на це, роль учителя, особливо на селі, була значною. Його поважали, з ним радилися, із задоволенням залучали до різних заходів. Саме в цьому полягає й та причина, що вплив учителя не обмежувався виключно школою, а був значним і в читальні чи сільському клубі, і в театральному чи музичному гуртку, в іншій громадсько-культурній роботі (сільська рада, нотаріат, пошта, пожежні спілки тощо) на селі.

Якщо друга половина XIX століття характерна культурно-просвітницькими змаганнями інтелігенції, провідна роль в якій належала майже рівноправно духовенству й учительству, у межах відповідних немасових організацій з неконкретними завданнями і можливостями, то з початку XX століття ця тенденція корегується в якісний бік формування професійних станових організацій вчителів - педагогічні товариства, які мали хоч і вузькі, але конкретні завдання своєї роботи.

Громадські організації, що діяли в цей час стали прототипами майбутніх педагогічних товариств із чіткою організаційною, правовою, кадровою, матеріальною основою, яка працювала на чіткий змістовний результат -

захист прав усього крайового учительства, відстояння його інтересів перед свавіллям держави, його професійне єднання й відповідальність за збереження і примноження освітньо-культурних надбань закарпатців.

Список використаних джерел

1. Копії договорів про оренду інтернату та переписка з Міністерством освіти Чехословаччини по цьому питанню (12.ІІ.1933 – 14.ІІ.1936 // Державний архів Закарпатської області. - Ф. 28. Реферат освіти Підкарпатської Русі в Ужгороді. - Опис 3. - Справа 1167. - На 47 арк.
2. Кондратович М. Коротка історія Общества св. Василя Великого / М. Кондратович // Ювілейний ілюстрований календар на переступний рік 1928. Рок видання 60-ий. - Ужгород : Книгопечатня акційного товариства «УНІО», 1927. - С. 41-48.
3. Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості : Підкарпатська Русь (1848-1948) / Павло Роберт Магочій // Поличка «Карпатського краю». - ЧЧ. 3-6 (18). - Ужгород, 1994. - 296 с.
4. Народна школа : Журнал Учительского Т-ва Карпатского Края. - 1939/40. - Июнь. - № 6. - С. 105-106.
5. Общество державних учителей // Учительський голос. - Мукачеве, 1935. - Ч. 1. - С. 22-23.
6. Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси / Иван Поп. - Ужгород : Изд-во В. Падяка, 2001. - 432 с.
7. Рудловчак О. Пряшівське товариство Йоана Хрестителя / О. Рудловчак. - Карпатський світ, 1993. - № 1. - С. 4-62.

Наукове видання

**ОСВІТА ЗАКАРПАТТЯ В ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОМУ
КОНТЕКСТІ**

монографія

Матеріали подані в авторській редакції

У пропонованій монографії порушені актуальні питання розвитку освіти Закарпаття в загальноєвропейському вимірі, зокрема: принципи міжнародної співпраці в освіті в контексті інтеграційних процесів, історико-регіональні аспекти становлення української національної школи, особливості навчання та виховання в умовах поліетнічності й полікультурності, форми соціалізації учнівської та студентської молоді в періоди культурних трансформацій, досвід професійної підготовки вчителя й освітні цінності в спадщині закарпатських педагогів.

Матеріали монографії можуть бути використані викладачами вищих навчальних закладів, студентами, вчителями загальноосвітніх шкіл.

ISBN 978-617-7132-81-2

Підписано до друку 27.10.2017 р.

Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний.

Формат 11,39x16,19/16.

Ум. друк. арк. 22,18. Наклад: 100. Зам. № 13

Віддруковано ПП «АУТДОР-ШАРК»:

88000, м. Ужгород,

пл. Жупанатська, 15/1

тел. 3-51-25

email: office@shark.com.ua

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія 37, №40 від 29 жовтня 2012 року*